

LANSTYÁK ISTVÁN

Nyelvi originalizmus a szavak hangalakjának nyelvhelyességi megítélésében¹

Annotáció: Dolgozatomban a nyelvi konzervativizmus egyik válfaját, a nyelvi originalizmus ideológiáját mutatom be a Nyelvművelő kézikönyvből (NyKk. I. 1980, NyKk. II. 1985) és a Nyelvművelő kézisztár 2. kiadásából (NymKsz.² 2005) vett idézetek segítségével. Azzal a kérdéssel foglalkozom, hogyan érvényesül a nyelvi originalizmus az eredetibb és az újabb hangalakok helyességének nyelvművelői megítélésében. Egyforma figyelmet szentelek az ősi, ill. belső keletkezésű szókészleti elemeknek és a más nyelvekből származó kölcsönszavaknak; az első esetben nyelven belüli, a másodikban nyelvközi originalizmusról beszélek.

Kulcsszavak: nyelvi ideológia, nyelvhelyesség, nyelvművelés, nyelvi originalizmus, nyelvi konzervativizmus, hangalak

¹ A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos kutatásaimat az MTA támogatja, részben közvetlenül, részben a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. A nyelvi ideológiák és a nyelvi problémák összefüggésével korábban az APVV-0869-12, jelenleg az APVV-17-0254 sz. projekt keretében foglalkozom a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Kitlei Ibolya javításait.

Bevezetés

Amint tudjuk, a nyelvi konzervativizmus a magyar nyelv művelésre igencsak jellemző nyelvi ideológia, amely az újabb nyelvi fejlemények nyelv művelői megítélésében alapvető szerepet játszik; ennek hívei a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formákat eredendően helyesebbnek tartják, mint az újabban létrejötteket vagy a nyelvbe újabban bekerülteket. A nyelvi konzervativizmus ellentettje a nyelvi uzualizmus és a nyelvi domeszticizmus. A nyelvi uzualizmus hívei a nyelvhelyességi döntéseikben a legfontosabb szerepet a nyelvi formák elterjedtségének, a nyelvi domeszticizmuséi meghonosodottságuknak tulajdonítják. Amint alább látni fogjuk, a magyar nyelv művelésben a nyelvi uzualizmus leginkább akkor jut szóhoz, amikor a nyelvi elitizmussal kapcsolódik össze, vagyis amikor az újabb fejlemény az iskolázott beszélők nyelvhasználatában már közhasználatúvá vált, s az eredetibb forma inkább csak stilsztikailag jelölt, visszaszoruló változatként él.

A nyelvi konzervativizmus a tudományos alapú nyelv alakításban is szerepet játszik; a hagyományos szókészleti elemek és az ezek használatát vezérlő szabályok megőrzésére irányuló törekvés ott is azon az ideológián alapul, hogy a nyelvi formák viszonylagos állandósága – főleg a nemzeti kultúrát és tudományosságot hordó nyelvi regiszterek tekintetében – össztársadalmi érdek. Ez az ideológia a nyelvi stabilizmus, mely szerint a nyelv – különösen a standard nyelv – fontos tulajdonsága a (rugalmas) stabilitás, a nyelvi formák (viszonylagos) állandósága. A nyelv stabilitását tudatos nyelv alakítással, a spontán nyelvi változások fékezésével is szükséges lehet biztosítani, különben félt, hogy a különböző nemzedékek, ill. a különböző társadalmi rétegek beszédében nagyobb mértékben alakulnak ki a megértést is gátló különbségek, mint ahogyan ez kívánatos volna.

A nyelvi konzervativizmus több más, a magyar nyelv közösségben szintén domináns nyelvi ideológiával jár együtt jellemző módon, mindenekelőtt a nyelvi platonizmussal, a nyelvi standardizmussal, a nyelvi purizmussal és a nyelvi homogenizmussal.²

² Az írásomban néven nevezett nyelvi ideológiák meghatározása megtalálható egy folyamatosan bővülő internetes fogalomtárban, l. Lanstyák 2017b. A fogalomtár szlovák nyelvű fordítása nyomtatásban is megjelent, l. Lanstyák 2017a.

Dolgozatomban a nyelvi konzervativizmusnak azokat az eseteit tekintem át, melyekben a nyelvőrök az érintett nyelvi formák „eredeti” hangalakjára hivatkoznak, vagy azért, hogy ezzel indokolják az újabb hangalak helytelenítését, vagy azért, hogy jelezzék: eredetisége ellenére – nyelvi uzualista vagy más alapon – az újabb nyelvi formát tartják megfelelőbbnek. Csak azokat az eseteket tekintem a nyelvi originalizmus példájának, ahol az eredeti(bb) hangalakra való hivatkozás vagy explicit, vagy – két esetben – implicit ugyan, de implicitsége ellenére egyértelmű. A nyelvi originalizmus az íráskép vonatkozásában is vizsgálható volna, de ettől a terjedelmi korlátok miatt eltekintek.

A nyelvi originalizmus ideológiáját olyan meggyőződésként határozhatjuk meg, melynek hívei szerint a történeti, ill. etimológiai szempontból elsődleges vagy ahhoz közelebb eső hangalak (ejtémód, alakváltozat; az írott nyelvben: írásforma) vagy tágan vett jelentés (denotatív jelentés, stílusérték, szófaji érték, vonzat) eredendően helyesebb annál, amely később jött létre, ill. amely jobban különbözik tőle. Ebben az írásomban a terjedelmi korlátok miatt csak a hangalakkal kapcsolatos nyelvi originalizmussal foglalkozom. Külön kitérek azokra az esetekre, amikor egy kölcsönszónak az átadó nyelvi hangalakhoz közelebb eső formája minősítettik nyelvőreink által helyesebbnek; ezt nyelvközi originalizmusnak fogom nevezni. Ezzel szembeállítva a nyelvi originalizmus egyéb eseteire mint nyelven belüli originalizmusra utalok.

Korábbi közleményeimhez hasonlóan nyelvi ideológiákon itt is olyan gondolatokat, gondolatrendszereket, meggyőződéseket értek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények és eljárások magyarázatára, ill. igazolására szolgálnak.³ Dolgozatomban a nyelvi ori-

³ A nyelvi ideológiák általános kérdéseire l. Woolard–Schieffelin 1994: 58 és *passim*; Kroskriya 2000: 5–6 és *passim*; Laihonon, 2008, 2009a: 25–27; Gal 2006a: 163, 2006b: 178; magyarul Bodó 2016; Laihonon 2004: 87, 2006: 49, 2009b: 48–49, 2009c: 323–324; Lanstyák 2009, 2011a, 2017a stb.; Maitz 2006: 309–310. Vö. még Androutopoulos 2010; Bartsch 1985: 38, 41; Coupland 2010; Deumert–Vandenbussche 2003b: 461–464; Dolnik 2010a: 138–139, 242–244, 2010b: 147–203; Elspaß–Maitz 2012: 174 és *passim*; Elspaß–Niehaus 2014: 48; King 2000; Lippi–Green 1994: 166–171, 2004: 292–297; Milroy 2001: 535, 2007; Milroy 2001: 63; Milroy–Milroy 2012: 2; Starý 1995: 113–114; magyarul pl. Benő–Lanstyák 2017; Lanstyák 2010, 2011b, 2012, 2016, 2018 stb.; Sebők 2016: 32, 2017: 39. A szlovákiai magyar anyanyelvi nevelésben megjelenő nyelvi ideológiákra l. Bilásová 2015, Bilász 2017.

ginalizmust a Nyelvművelő kézikönyvből és a Nyelvművelő kézisztár 2. kiadásából vett idézetek segítségével mutatom be.

1. Nyelven belüli originalizmus és a hangalak

Nyelven belüli originalizmusról a hangalak viszonylatában akkor beszélhetünk, amikor a szó eredetibb hangalakja is a magyar nyelvhez tartozik, vagy azért, mert eleve ősi eredetű vagy belső keletkezésű szó-készletilelemről van szó, vagy azért, mert – idegen eredetű szó esetében – az eredetibb hangalak a magyar nyelvben is használatos volt korábban.

1. példa

A nagyobb hatású jelenségek közül elsőként említsük meg az *ll* rövidülését *á* utáni helyzetben, melyről a Nyelvművelő kézikönyv a „kiejtés” szócikkben (NyKk. I. 1980: 1186) ezt írja:

A mássalhangzók rövidülése is – a magánhangzókéhoz hasonlóan – egyre terjedő hiba. A leggyakoribb talán a hosszú *l* rövid ejtése; az *á* utáni rövid *l* a hosszú *ll* helyett a közönséges társalgás nyelvében talán kevésbé hibáztatható: *álami, álat, álomás, istáló, málik, megálóhely, megszálás*; még kisebb hiba a *szakál* szóvégi rövid *l*-je.

Látjuk, hogy a nyelvőrök ezt a szabályszerűen bekövetkező rövidülést csak a „közönséges társalgás nyelvében” fogadják el, ott is vonakodva. Abból, hogy a *szakáll* szó [szakál] ejtéséről azt írják: ennek szóvégi *l*-je „még kisebb hiba”, kiderül, hogy azért a szóbelseji rövidülés mégiscsak hibának minősül. A nyelvi originalizmus itt ugyan implicit módon jelenik meg, ám abból, hogy a kézikönyv „rövidülésről” beszél, egyértelműen következik, hogy etimológiai alapon tartja a hosszú mássalhangzós formát helyesebbnek a rövidnél.

A Nyelvművelő kézisztótár⁴ a „szakáll” szócikkben a *szakáll* szónak implicit módon mind a hosszú, mind a rövid *l*-lel való ejtését elfogadja (NymKsz.² 2005: 502):

Kiejtésében az *ll* gyakran megrövidül: [szakál], de írva csak két *l*-lel szabályos. Ugyanígy származékaiban: *szakállas*, *szakálltalan*.

Bár itt már helytelenségről nincs explicit módon szó, abból, hogy viszont az sincs nyíltan leszögezve, hogy a rövid ejtés is helyes, arra következtethetünk, hogy a nyelvőrök a rövidüléssel még mindig nincsenek teljesen kibékülve. Igaz, nyelvművelőink általában is vonakodnak az „eredetitől” eltérő formákat helyesnek nevezni, amikor egyértelműen elfogadják őket. Ennek bizonyágául – (egy) kis kitérőként – nézzünk meg a Nyelvművelő kézisztótár „millió” szócikkéből (NymKsz.² 2005: 373) egy részletet:

Már többnyire rövid *l*-lel ejtik, de a hosszú *ll* sem hibás.

Abból, hogy a hosszú *ll*, az eredeti forma sem hibás, logikusan következik, hogy a rövidült *l* ejtése helyesnek számít, de a nyelvművelők mégsem így fogalmazznak, s ez aligha véletlen: nyelvi konzervativizmusuk, nyelvi szisztemizmusuk, nyelvi szkriptizmusuk és nyelvi literizmusuk akadályozza őket abban, hogy nyelvi uzualista és nyelvi elitista alapon helyesnek mondjanak egy olyan újabb hangalakot, amely nincs összhangban a szó írásképevel.

2. példa

Egy másik jellemző rövidülést, az *rr > r* változást magánhangzóközi helyzetben a *forr* szó különféle származékaiban a Nyelvművelő kézikönyv ugyanabban a szócikkben „hibásnak” és „bántónak” titulál (NyKk. I. 1980: 1186):

⁴ Itt jegyzem meg, hogy a Nyelvművelő kézisztótárban használt rövidítéseket a könnyebb olvashatóság kedvéért mindenütt feloldottam, a tildével jelölt címszót is az igazi címszóval helyettesítettem.

Ugyancsak megfigyelhető a hosszú *r*-nek hibás és bántó rövidülése, például ilyen ejtett alakokban: *foradalom, forásból, foró, leforázzák*.

A nyelvi originalista ideológia itt is implicit módon van jelen, a „rövidülésre” történő utalásban. Erejét mutatja, hogy a nyelvőrök nem tartják szükségesnek megindokolni, miért hibás és bántó a rövid *r*-es formák használata, pedig ezek valószínűleg nagyon elterjedtek.⁵

3. példa

A nyelvi originalista ideológia természetességére, magától értődő voltára utal a *hiszen* kötőszó a következő idézetben, amely az *ördögös* szó helyes kiejtéséről szól; ez esetben a tárgyalt ideológia explicit módon jelenik meg. Az idézet a Nyelvművelő kézikönyv „ördögös” szócikkéből való (NyKk. II. 1985: 454):

Helyesebb úgy ejteni, ahogy írjuk: három rövid *ö*-vel, hiszen eredete szerint e szó a. m. *ördögös*, de az utolsó szótagban az általános szokás szerint ma már hosszú *ő*-t is ejthetünk.

Amint látjuk az idézetből, a nyelvi originalizmus itt a nyelvi uzualizmussal harcol, az állás egyelőre döntetlen. Hasonlóan foglal állást a Nyelvművelő kézisótár is az „ördögös – ördögös” szócikkben (NymKsz.² 2005: 429):

Az előbbi a szabályos írású alak, az utóbbi csak szóbeli vagylagos változat.

Az avatatlan szemlélő esetleg pozitív fejleményként könyvelhetné el, hogy a nyelvművelők itt nem érvényesítik a szemléletükre amúgy jellemző nyelvi monoformizmus (és tágabban nyelvi homogenizmus) ideológiáját, vagyis nem látnak kivetnivalót a variánsok létében, a kiejtésben mind az [ördögös], mind az [ördögös] formát elfogad-

⁵ A Nyelvművelő kézisótár nem tárgyalja ezt a rövidülést, csak a *forró* szónak a nyelvjárásias, időtartamcserés [fóró] ejtését említi a „forró” szócikkben (NymKsz.² 2005: 196).

ják. Ez azonban csak látszat. A valóságban ugyanis az [ördögös] ejtés nemigen él sehol, tehát nincs váltakozás. A nemlétező váltakozás megengedésével a nyelvőrök nyilvánvalóan az eredeti [ördögös] formát szeretnék megmenteni a teljes kihalástól. A nyelvi konzervativizmus és a nyelvi originalizmus tehát a valódi oka annak, hogy a nyelvőrök ebben az esetben „elfogadják” a „váltakozást”.

Érdeemes még észrevenni, hogy a kéziszótár a szóbeli [ördögös] változatot „lecsakozza”, mintha a szóbeli forma kevésbé „számítana”, mint az írásbeli. Ezzel azt a laikusi hiedelmet élteti tovább, mely szerint az írott nyelv értékeesebb a beszélnél, vagyis a nyelvi szkriptizmus ideológiáját.

4. példa

Arra is van példánk, hogy egyfelől a nyelvi uzualizmus és a nyelvi domeszticizmus, másfelől a nyelvi originalizmus és a nyelvi konzervativizmus közötti hosszú küzdelem végül a nyelvi uzualizmus és a nyelvi domeszticizmus javára dőlt el. Amint sokan tudják, A magyar helyesírás szabályainak nemrégiben elfogadott, 12. kiadása megváltoztatta a *búra* szó írásmódját: ezentúl már írható kiejtés szerint, azaz hosszú *ú*-val. Pedig a Nyelvművelő kézikönyv (NyKk. I. 1980: 373) még platonista módon járt el, amikor ezt állította a „bura” szócikkben:

Köznyelvi kiejtésében rövid az *u*, akár önmagában, akár összetétel egyik elemeként (*lámpabura, üvegbura* stb.) használjuk e szót.

Jogos lenne föltenni a kérdést: ha a köznyelvi kiejtésben csakugyan rövid volt az *u* a kézikönyv írásának idején, miért volt szükség erre a szócikkre. Hiszen számtalan más szónak tér el a kiejtése a nyelvjárásokban, mégsem szentelnek ezeknek külön szócikket a kézikönyvben csak azért, mert a köznyelvi kiejtés eltér a nyelvjárásitól. Nyilvánvaló, hogy már akkoriban is gyakori volt a *búra* ejtémód a köznyelvben is.

A szócikknek ebben a megfogalmazásában a nyelvi platonizmust, a nyelvi standardizmust, a nyelvi konzervativizmust és a nyelvi monoformizmust látjuk működni, a specifikusabb nyelvi originalizmus mellett.

A Nyelvművelő kézisztár (NymKsz.² 2005: 86) már sokkal reálisabban áll hozzá a „problémához”. Idézzük a „bura” szócikket:

Kiejtése ingadozik: [bura] és [búra]. Az utóbbi is köznyelvi, de írni csak *bura* alakban, rövid *u*-val szabad!

Nos, mára ez utóbbi sem igaz már, s ezzel megszűnt a probléma, amely létre sem jött volna, ha jóval korábban elfogadták volna a kiejtés szerint írásmódot, akár kizárólagosként (ha a kiejtésben kizárólagos vagy csaknem kizárólagos volt), akár vagylagosként, a *bura* mellett.

5. példa

Nemcsak rövidülés vagy nyúlás esetében ragaszkodnak a nyelvőrök az eredetibb hangalakhoz. A most tárgyalt esetben az *eredetibb* jelzőt szó szerint kell érteni, ugyanis a *bolgár* : *bulgár* kettősség esetében a *bulgár* a magyarba bekerült forma, amely később nyíltabbá vált, végül a *Bulgária* országnév hatására a *bolgár* mellé újra létrejött a zárt magánhangzót tartalmazó *bulgár* változat. Ezt azonban a nyelvművelők a művelt köznyelvben kerülendőnek tartják.⁶ A Nyelvművelő kézisztár „bolgár – bulgár” szócikkének egy részét idézzük (NymKsz.² 2005: 82):

A *Bulgária* – *bolgár* kettősség olykor zavart okoz: gyakran hallható a *Bulgária* országnévből analógiás úton elvont *bulgár* melléknév is. Ez azonban a művelt köznyelvben pongyolának minősül, kerülendő. Helyesen tehát: *bolgár férfi*, *bolgár irodalom*, *bolgárkertész*, *Bolgár Köztársaság* stb.

Egyértelmű, hogy a korábbi *bolgár* alakváltozat csak azért helyesebb a nyelvőrök szemében, mert korábbi. Valójában az elvonással keletkezett *bulgár* a művelt köznyelvben is előfordul, igaz, az MNSZ⁷ adatai sze-

⁶ Ez szigorodást jelent a *bulgár* forma megítélésében, ugyanis a Nyelvművelő kézikönyv (NyKk. I. 1980: 363) csupán annyit ír róla, hogy elvonás eredménye, nem minősíti helytelennek vagy kevésbé helyesnek.

⁷ <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

rint összehasonlíthatatlanul ritkábban, mint a *bolgár*.⁸ Nézzünk meg néhány példát az MNSZ2 találataiból (ezeket 2018. május 23-án gyűjtöttük):

A töltés mellett idillikus, csinos faházak suhantak; hármás ablakukat művészi faragás övezte, udvarukon virágágyak és tarkára pingált filagóriák díszlettek. Minden azt sugallta, hogy kulturált földre érkeztünk. A mosdóban még a vízvezeték is megindult. Az arcok egy századdal derültebbek, értelmesebbek voltak. A 13. század eleje óta, mikor a mordvinok és a bulgárok becsapásai ellen megalapították, Nyizsnyij-Novgorod mindenkor az orosz fejlődés fellegvára volt. (Illyés Gyula: Szíves kalauz, 1974)

Az abszolút bünt nem abszolút bűnösök követték el, hanem többnyire olyan emberek járultak hozzá a munkájukkal, akik úgy képzelték, hogy ez az ő szolgálati kötelességük. Nemcsak Közép-Európában történt ez így, nyugati demokráciákban is akadt bürokratikus személyzet, amely a deportálásban fegyelmezetten közreműködött. Többnyire. Nem mindenki. A dánok és a bulgárok nem adták ki a zsidóikat. (Konrád György: A láthatatlan hang, 1997)

A bulgár Tenio Tenev ronccsá égett autója és egykori otthona mellett áll Briagovo városában. A fővárostól, Szófiától 280 kilométerre délkeletre található településen komoly tűzvész pusztított. A katasztrófát a minden eddigi rekordot megdöntő hóhullám okozta, amelynek következtében több erdő is lángra kapott – az egyik ilyen erdőtűz vasárnap éjjel elérte Briagovo városát. (sajtónyelvi)

A büntetés-végrehajtási szabályok ugyan engedélyezik, hogy kedvező elbírálás esetén az elítélt felügyelet nélkül elhagyhassa az intézetet, ám a február 2-án Budapesten történt géppisztolyos leszámolás után – amikor kivégezték Döcher Györgyöt és társát, a bulgár Mihati Georgitevet – az igazságügyi tárca vezetője úgy nyilatkozott, felülvizsgálják majd az elítéltek kedvezményeit. Döcher György jogerős büntetését töltötte a Kozma utcai börtönben. (sajtónyelvi)

Beszűkül a kommunikáció lehetőségköre, ha teljesen idegen kultúrában nem értjük a nyelvet. Az idegen kultúra az emblematikus jelek, illetve direkt kommunikációs jelek egy részének is teljesen más jelentést ad. Ismeretes, hogy például a görögök vagy a bulgárok éppen ellenkezőleg jelzik az igent és a nemet mozdulataikkal, mint mi. Ez a viszonyjelző kommu-

⁸ Pontos adatokat nem érdemes közölni, a nagyszámú ismétlődés és tulajdonnévként szereplő *Bolgár* miatt; a találatok tisztítása aránytalanul sok munkát venne igénybe.

nikáció két alapjelét változtatja meg, a megerősítés és a tagadás jelét. (tudományos)

Állítsuk szembe Bulgáriát és Törökországot. Ma talán a törökök állnak valamivel jobban, de húsz év múlva minden bizonnyal fordított lesz a helyzet. A bulgár társadalom sokkal homogénebb, mobilabb, nagyobb a szellemi tőkéje, a falusi lakosság nincs annyira a városi mögött. (tudományos) Tisztelt Képviselő Úr! A beterjesztett román és bulgár csatlakozási okmányok gyors ratifikálásával szeptember-októberben a magyar parlament megteheti mindazt, amit ön itt legalábbis egyik szomszédunk vonatkozásában jelzett. Említettem, hogy egyértelműen Horvátországgal a csatlakozási tárgyalások megindítása mellett van a Magyar Köztársaság kormánya, ezt az álláspontját kifejtette, és úgy tűnik, hogy ebben az álláspontjában megerősítést fog nyerni a júliusi Európai Tanács-ülésen. (hivatalos)

Az idézett mondatok egyáltalán nem tűnnek pongyola fogalmazásúnak; a *bulgár* valójában csak jóval ritkább változata a *bolgárnak*. A kifogásolt formának a műveletlen, pongyola köznyelvhez való kötése alighanem csupán mondvacsinált indok, amely a nyelvi originalizmust, ill. a nyelvi konzervativizmust van hivatva elleplezni.

*

A Nyelvművelő kézisótárban talált ellenpéldák alapján úgy tűnik, hogy az újabb alakváltozatot a nyelvőrök olyankor fogadják el helyesnek, amikor annak már évszázados hagyománya van, illetve a hagyományos forma elavult vagy stilisztikailag jelölt, például használata a nyelvjárásokra korlátozódik.

1. ellenpélda

Az első esetre példa a *bocsát* : *bocsájt* kettősség; a Nyelvművelő kézisótár (NymKsz.² 2005: 81) szerzői az újabb *bocsájt* forma elfogadása mellett azzal érvelnek, hogy már a 18. század elejétől dokumentálható. Természetesen a hagyományos *bocsát* változatot is helyesnek tartják, sőt azt tekintik stilisztikailag jelöletlen formának a mai napig (s ebben nyilván igazuk is van):

A *bocsát* az eredeti alak, s ma is ez a köznyelvi: *útra bocsát* 'enged'; *vkinek a rendelkezésére bocsát vmit*. De már a XVIII. század elején feltűnik (pl. Bethlen Miklósnál) a *j* hangzóval bővült *bocsájt* változat (mint a *hullajt* a *hullat* mellett). Ez a forma enyhén népiesnek számít, de egyre inkább terjed a köznyelvben is. Ugyanígy az igekötős származékban: *megbocsát* – *megbocsájt*; *kibocsát* – *kibocsájt*.

Látjuk, hogy a *bocsájt* esetében a nyelvi uzualizmus önmagában nem elegendő ahhoz, hogy nyelvőreink helyesnek tartsák, szükség van arra is, hogy hagyománya legyen a művelt beszélők nyelvhasználatában; ez nem más, mint nyelvi konzervativizmus, nyelvi legitimizmus, valamint nyelvi elitizmus.

Mindez így is kedvező fejlemény a Nyelvművelő kézikönyv álláspontjával összehasonlítva, mely szerint „ma a köz- és irodalmi nyelvben csak az eredetibb és választékosabb *bocsát* változat helyes”; a szerzők véleménye szerint a *bocsájt* „a népies stílusba való” (NyKk. I. 1980: 361).

2. ellenpélda

Még egyértelműbb az új forma elfogadása az olyan esetekben, amikor a hagyományos forma elavult vagy stilisztikailag erősen jelölt. Az első esetre példa a *fehér* : *fejér*, a másodikra a *borotva* : *beretva*. A *fejéret* a Nyelvművelő kézikönyvtár (NymKsz.² 2005: 172) közszóként elavultnak mondja, a *beretvát* pedig enyhén népiesnek (NymKsz.² 2005: 83),⁹ s ezért az újabb *fehér*, ill. *borotva* formákat helyesnek tartja. Lényegileg ugyanez a Nyelvművelő kézikönyv álláspontja is (NyKk. I. 1980: 367, ill. 597).

3. ellenpélda

Az ellenpéldák közé tartozik az *elsődleges* melléknév is, melyet a nyelvőrök nem helytelenítenek, annak ellenére, hogy az *elsőleges* forma az *elsődleges* ☺, a *d* analógia útján került a szóba (l. NyKk. I. 1980: 528;

⁹ Ez az értékítélet a régebbi állapotot tükrözheti, ma már lehet, hogy a *beretva* inkább nyelvjárási és régies, mint enyhén népies.

NymKsz.² 2005: 144).¹⁰ Az új hangalak elfogadásának az az oka, hogy érzik: ma már az *elsődleges* változat a stilisztikailag jelöletlen, az *elsőleges* a Nyelvművelő kézikönyv (i. h.) szerint „ritka”, a Nyelvművelő kézisztótár (i. h.) szerint pedig „választékos”, sőt „régies”.

Az azonos módon keletkezett *külsődleges* melléknevet a két kiadvány eltérő módon ítéli meg. A Nyelvművelő kézikönyv még ellentmondást nem tűrő módon helytelennek bélyegzi; a „külsőleges” szócikkben (NyKk. I. 1980: 1294) többek között ezt olvassuk:

Így szabályos. A szervetlen *d* hanggal analógiásan – a *másodlagos*, majd az ennek nyomán alakult *elsődleges* hatására – megtoldott *külsődleges* alak helytelen.

Arra nem kapunk magyarázatot, miért nem lehet elfogadni a *külsődlegest*, ha egyszer a teljesen azonos alakulásmódú *elsődleges* már bebo-csátást nyert a köznyelvbe. A különbség nyilván abból adódott, hogy a *külsődleges* még nem volt annyira elterjedve, mint az *elsődleges*.

Szemben a Nyelvművelő kézikönyv álláspontjával a Nyelvművelő kézisztótár (NymKsz.² 2005: 327) már nem mondja, hogy a *külsődleges* helytelen volna, igaz, azt sem, hogy helyes: a *külsődleges* helytelenítése a megfogalmazásban már csak implicit módon van jelen: abban, hogy a szerzők a *külsőleges* formát „szabályosnak” titulálják. A „külsőleges – külsődleges” szócikkből idézünk:

Ritkán használt, választékos melléknév: 'kívülről való, felszíni', pejoratív értelemben 'felszínes, felületes'. A *külsőleges* változat az eredeti és szabályos, a *külsődleges* a *másodlagos* mintájára alakulhatott ki.

A *külsőleges* forma „szabályosként” való jellemzése a szisztemista nyelvi ideológia markáns példája. S való igaz: ha az ember hisz a nyelvi

¹⁰ Máskor a nyelvőrök „téves analógiáról” beszélnek ilyen esetekben. Úgy látszik, ha az analógiás alakot a nyelvőrök is elfogadják, az analógia visszamenőlegesen megszűnik tévesnek lenni.

szisztemizmus ideológiájában, egy közhasználatú nyelvi formát is minősíthet szabálytalannak.

2. Nyelvközi originalizmus és a hangalak

Amint azt már fõntebb jeleztük, hangalak vonatkozásában akkor beszélünk nyelvközi originalizmusról, amikor egy kölcsönszó átadó nyelvi hangalakja, ill. egy ahhoz közel álló ejtészváltozat számít helyesnek, szemben a már az átvevõ nyelvben, esetünkben a magyarban létrejött ejtészváltozatokkal. Ezekben az esetekben tehát nyelvünk õrei úgy látják jónak, hogy a magyar anyanyelvû beszélõkõn egy idegen nyelvközöség ejtési szokásait kérjék számon.

1. példa

A *víkend* szónak az eredetihez legközelebb álló [víkend] ejtése a „helyes”, a Nyelvmûvelõ kézikönyv „víkend” szócikke szerint a magyarban keletkezett [vikkend] ejtés „egy kissé bizalmas hangulatú, nem az igényesebb köznyelvbe való” (NyKk. II. 1985: 1221), a Nyelvmûvelõ kézikönyvtár „víkend” szócikke szerint pedig a [vikkend] „bizalmas-vulgáris, kerülendõ” (NymKsz.² 2005: 602).

A kodifikációs döntés nyelvi originalista hátterére jól utal a Nyelvmûvelõ kézikönyv szócikkében megfogalmazott tanács és indoklása (NyKk. II. 1985: 1221):

Ejtsük úgy, ahogy írjuk! Ez közelíti meg legjobban a szó angol eredetijének (*week-end*) kiejtését.

A szerzõk nem tartják szükségesnek megmagyarázni, miért pont az az ejtészforma a leghelyesebb a magyarban, amely a legközelebb esik az angolhoz; ez a nyelvi originalizmus erõsségére, nehezen megkérdõjelezhetõ mivoltára utal.

Az angol nyelvi ejtés mellett a magyar kölcsönszó írásmódja (*víkend*) is a [víkend] ejtés mellett szólhat, a nyelvi literizmus és a nyelvi

szkriptizmus ideológiájának megfelelően (de ezek explicit módon nem szerepelnek a nyelvhelyességi ítélet indoklásában).

2. példa

Következő példánkban a jól ismert *rekamié* – *rökamié* kettősség megítélését vesszük szemügyre. A *rökamié* alakváltozat „helytelensége” mellett elsősorban azzal érvelnek nyelvművelőink, hogy az átadó nyelvi alakban nem *ö*, hanem *e* található az első szótagban. A Nyelvművelő kéziszótár „rekamié” szócikkében például ezt olvassuk (NymKsz.² 2005: 464):

E francia tulajdonnévi eredetű főnévnek a *rekamié* a helyes változata; a *rökamié* nemcsak idegenszerű, de téves is (a névadó Récamier asszony nevében sem *ö*, hanem *e* hangzik az első szótagban).

Amint látjuk, a szerzők a *rökamié* ejtést azért mondják tévesnek a *magyarban*, mert a *francia* anyanyelvű beszélők egy bizonyos *francia* hölgy nevét nem *ö*-vel ejtik. Azt, hogy az idegenszerűségekre való utalás valójában mit jelent, a Nyelvművelő kézikönyv „rekamié – rökamié” szócikéből tudjuk meg, amely világosabban fogalmaz (NyKk. II. 1985: 572):

A *rökamié* alak minden szempontból helytelen, hiszen nem felel meg sem a francia névnek (Récamier), amelyből a szó ered, sem a magyar hangrendnek.

Látjuk tehát, hogy a szerzők szerint az *ö*-s ejtés ellen szól nemcsak a nyelvi originalizmus szempontja, hanem a nyelvi szisztemizmusé is. E két szempont jelenti a nyelvöröknek a „minden”-t, egyéb megfontolások, pl. a használati gyakoriság, egyes beszélői csoportokban való meghonosodottság, az idegen eredet jelzésének szándéka az idegenszerű hangalakkal stb. nem kapnak szerepet.

3. példa

A nyelvközi originalizmus jó példája a *stressz* szó is, melynek szokásos ejtését a Nyelvművelő kéziszótár „pontatlannak” bélyegzi, mivel az an-

golban, ahonnan a szót átvettük, a *stress* szóban szókezdő [sz]-et, nem pedig [s]-et találunk. A „stressz” szócikkben egyebek közt ezt olvassuk (NymKsz.² 2005: 497):

Eredeti angolos kiejtése, a [sztressz] jóformán csak a szaknyelvben és a művelt társalgás nyelvében maradt meg, egyébként – más *st-* kezdetű szavak mintájára – így ejtjük ki: [stressz]. Ez pontatlanság, de lassan megszokjuk, olyannyira, hogy a helyes [sztressz] ejtés már-már tudákosnak hat.

Figyeljük meg, hogy a *stressz* forma helyességét nem befolyásolja az, hogy „megszoktuk”, vagyis meghonosodott; ettől függetlenül a [sztressz] ejtés a helyes, amiben a nyelvi originalizmus mellett a nyelvi platonizmus is tetten érhető. E két ideológia ebben az esetben egyértelműen felülírja nemcsak a nyelvi uzualizmust és nyelvi domeszticizmust, hanem még a nyelvi szisztemizmust is: nyilvánvalóan az sem „menti” a megszokott ejtést, hogy a szókezdő *st-* jobban illeszkedik a korábbi, német vagy németesen használt idegen szavak rendszerébe.

A „pontatlanságra” való hivatkozás itt nem a nyelvi egzaktizmusra, hanem a nyelvi originalizmusra utal, hiszen a kiejtés az angol eredetijéhez való hasonlóság mértéke alapján minősül pontatlannak vagy pontosnak. Az érdeklődő olvasó nem kap magyarázatot arra az önként felmerülő kérdésre, hogy a szóvégi *sz* megnyúlása miért nem minősül „pontatlanságnak”, hiszen az angolban a *stress* szóvégi *sz-e* rövid, s a magyarban is léteznek egyszótagú, *sz-re* végződő szavak (pl. *nesz, szesz; tesz, vesz, csesz*).

A Nyelvművelő kézisótár álláspontja sajnálatos visszalépés a Nyelvművelő kézikönyvéhez képest (NyKk. II. 1985: 720), amely implicit módon inkább a ma általános formát, a *stresszt* támogatja, nyelvi szisztemista alapon:

Az angol ejtéshez közelebb álló *sztressz* formát egyre inkább felváltja a német hatású, de egyúttal magyarosabb hangzású *stressz*.

4. példa

Szintén könnyű tetten érni a nyelvközi originalizmust a Nyelvművelő kézisótár „puding” szócikkében, amely így szól (NymKsz.² 2005: 456):

Kiejtve hosszú *d*-vel is: [pudding], részben az eredeti angol írásképp (*pudding*) hatására. De helyesebb röviden ejteni, ahogy az átadó nyelvben is hangzik.

Látjuk tehát, hogy az átadó nyelvi forma a helyesség legfőbb kritériuma, azaz nem a magyar, hanem az angol emberek számítanak. Az indoklás hiánya itt is jelzi, hogy az angol emberek nyelvszokásának számonkérése a magyar embereken magától értődő dolog.

A Nyelvművelő kézikönyv megfogalmazásában nem érződik a nyelvi originalizmus (NyKk. II. 1985: 545):

Ezt az egészen könnyű, laza anyagú, felfújt jellegű ételt jelentő szót eredeti angol kiejtése szerint egy *d*-vel írjuk, jóllehet idegen írásmódja *pudding*. Kiejtésében is jobb megtartani a rövid *d*-t, más olyan jövevényszavakhoz hasonlóan, amelyekben nem az eredeti idegen írásmódot, hanem a kiejtést követjük: *gumi*, *tenisz*.

5. példa

Érdekes példa a *dzsörzé* anyagnév, melynek magyaros írásmódját ebben a formában rögzíti az akadémiai helyesírási szabályzat. Ennek ellenére a Nyelvművelő kézisztár NymKsz.² 2005: 117) szerzői a „*dzsörzé* – *dzsörzsi*” szócikkben rejtve az angol eredetihez közelebb állónak mondott *dzsörzsi* forma ejtésére ösztönzik a beszélőket,¹¹ ami szembemegy a számos nyelvhelyességi döntés alapjául szolgáló nyelvi literizmus és nyelvi szkriptizmus ideológiájával:

Az angol *jersey* szónak a helyesírási szabályzat által rögzített magyaros írású alakja: *dzsörzé*. Mint anyagnévi jelzőt egybeírjuk az utána álló szóval (jelzett szavával), ha az egyszerű szó, de különírjuk tőle, ha összetett: *dzsörzéanyag*, *dzsörzélblúz*, de *dzsörzé ruhaanyag*, *dzsörzé ingblúz*. A *dzsörzsi* változat közelebb áll az angol eredetihez, s magyar beszédben is használható a finomkodás látszata nélkül. De írva csak a *dzsörzé* alak szabályos.

¹¹ Nem világos, miért a *dzsörzsi* formát ajánlják a nyelvőrök, hiszen a *dzsörzi* még jobban tükrözné az angol kiejtést, s a magyarban sem nehezebb az ejtése, mint a *dzsörzsinék*.

6. példa

További példánk az *aperitif* szó, melyről a Nyelvművelő kézisztár ezt írja az „aperitif” szócikkben (NymKsz.² 2005: 45):

Francia eredetű, de már magyarosan ejtett és írt szó: étkezés előtt fogyasztott, étvágygerjesztő hatású szeszes ital. Rövidebb, bizalmas hangulatú alakváltozata, szintén a franciából: *aperó*. Szó végi zöngésüléssel vagy téves analógiával alakult, újabban divatozó *aperitív* változata hibás, kerülendő. (Angolul az *aperitive* hashajtót jelent; a *v*-re végződő alak így félreértést is okozhat.)

A magyarban nyilván a sok *-tív* végű szó analógiájára keletkezett *aperitív* formát a nyelvőrök a jelek szerint elsősorban azért hibáztatják, mert nem felel meg a francia ejtémódnak, ami nyelvi originalizmus, de az is szerepet játszik, hogy „téves” analógiával keletkezett, ami nem más, mint nyelvi lapszizmus.

Az analógiás változás érthető, hiszen A magyar nyelv szóvégmutato szótára szerint nagyon sok *-tív* végű, idegen eredetű szó van a magyarban (pl. az értelmező kézisztár első kiadásában többek között ezek: *adminisztratív, alternatív, auditív, definitív, dekoratív, fakultatív, fiktív, imperatív, karitatív, kollektív, konzervatív, kvalitatív, normatív, operatív, pejoratív, primitív, produktív, provokatív, relatív, reprezentatív, spekulatív, vegetatív* stb., stb.), a további *-ív* végűeket nem is számítva (pl. *agresszív, masszív, passzív, progresszív, regresszív; exkluzív, explozív, intenzív, impulzív, kurzív*). A *-tív* végűek közt néhány – nem is ritka – főnév, ill. két szófajú főnév-melléknév is található (pl. *detektív; negatív, pozitív* és *diapozitív, objektív*).

Ezzel szemben *-if* végű szóból csak három van az értelmező kézisztárban (*apokrif, hieroglif, serif*), *-iff* végűből pedig szintén három (*szkiff, griff, griff*), s amint látjuk, ezek egytől egyig ritka előfordulású szókészleti elemek. Egyáltalán: *-f* végű szó általában véve is nagyon kevés található az értelmező kézisztár első kiadásában (rövid *f*-re 43, hosszú *ff*-re 15 szó végződik).

Épp ezért az *-if > -ív* változás teljesen természetes, ennek akadályozása nem szolgálja a magyar anyanyelvű beszélők érdekeit, mert főlegesen növeli a rendhagyóságok számát, ami ritka előfordulású szavak esetében az anyanyelvi beszélők számára is kényelmetlen.

Sajátos nyelvközi érv az *aperitív* ejtés ellen a félreértés veszélyére való hivatkozás. Vicces elképzelni, hogy magyar emberek ebéd előtt, magyarul beszélve és az *aperitív* magyar szót használva az angol *aperitive* szóra gondolnának, s megijednének, hogy a házigazda hashajtót akar velük ebéd előtt itatni. Egyébként az angol *aperitive* az Országgh-féle nagy angol–magyar szótárban nemcsak ’hashajtó’, hanem ’étvágygerjesztő’ jelentésben is szerepel, vagyis ez a két jelentés még egy nyelven belül is jól megfér egymással; az eltérő beszédhelyzetekben való használat miatt nyilvánvalóan nem okoz félreértést.

A nyelvőrök „aggodalma” még groteszkebb, ha figyelembe vesszük, hogy a 14 milliárd (!!!) szövegszót tartalmazó, vadonatúj iWeb angol nyelvi korpusz¹² 2018. május 23-án tisztítás után mindössze 18 (!!!) találatot adott az *aperitive* szóra, de – amennyire megállapítható volt – ezek közül *egyikben sem* ’hashajtó’ a jelentése.

Érdekes, hogy az MNSZ2-ben az *aperitív* tő 2018. május 18-án csupán 2-szer fordult elő, míg az *aperitif* 279-szer. A két *aperitív* találat viszont „minőségi”: az egyik, az irodalmi, Esterházy Pétertől származik, a másik sajtónyelvi; nagyobb szöveggörnyezettel idézzük őket, hogy nyilvánvaló legyen: az idézett szövegek igényes fogalmazásúak, gondozottak:

Mintha tigris marcangolta volna szét. Az ember látni vélte a karmok párhuzamos pusztítását. Harisnyaszálak, fekete darabok lengedeztek a bántóan fehér hús fölött. Birokra kelek a tigrissel. (Azóta a legkülönfélébb alkalmakkor, március tizenötödikén vagy válogatott futballmeccsen, egy Bergman-film vetítésekor, A hetedik pecsét, némely női vérzés megérkezésekor vagy a 0-ás körgyűrű egy jelentős szakaszának befejezésekor vagy tüstént az *aperitív* után, avarégetéskor, mosogatáskor, pelenkázáskor, influenza esetén vagy ha riasztóan magas a triglicerid szint, a fűtési szezon kezdetén, Borisz Jelcin házassági évfordulóján, Péter-Pálkor, egy térdseb elgennyedésekor, valamint az öreg Baradlay halálakor – ismétlem meg a ragozás értelemszerű változtatásával: Evvel a tusakodással akár szerelmes is lehetnék beléd.) (szépirodalmi; Esterházy Péter)

¹² <https://corpus.byu.edu/iweb/>

A China (Kína) Martini komoly múltat tudhat maga mögött, hiszen Olaszországban 1887-ben palackozták először. Az ital gyorsan hódított, és Olaszország-szerte nagy népszerűséget vívott ki, mint aperitív és a társasági összejövetelek nélkülözhetetlen kelléke. A China Martini kellemes, jellemzően édes – kesernyés harmonikus íze 23 féle gyógynövény harmonikus esszenciájából származik, melyek közül meghatározó a China Calissaja kéreg, ami a jellemzően egyedi karakterét biztosítja. A China Martini fogyasztása tisztán, jégre töltve vagy jól lehűtve jéghideg shotként javasolt. Az intenzívebb ízek kedvelőinek a Martini China forró italként is fogyasztható (2/3 China Martini +1/3 forró + citromhéj) (sajtónyelvi)

*

Számos példát tudunk idézni a nyelvművelő kiadványokból arra az esetre is, amikor a nyelvőrök elfogadják az eredeti nyelvben szokásos (sőt olykor a magyarban is használt) formától eltérő újabb ejtésváltozatot. Az újabb alakváltozat elfogadásának oka többnyire itt is az, mint fentebb, a nyelvi originalizmus nyelven belüli eseteinél: az újabb forma használatának is van már hagyománya, ill. az eredetibb változat stilisztikailag jelölt vagy nagyon ritka.

Az ellenpéldák egy része azért érdekes, mert csak olyan értelemben ellenpéldák, hogy a helyességi döntés nem a nyelvi originalizmuson alapul, ugyanakkor a nyelvi originalizmus a szócikk megfogalmazásában mégis jelen van. Az alábbi, 1., 2. és 3. sz. ellenpéldában a megfogalmazás módján érződik, hogy a nyelvőrök az újabb alakváltozatot csak kénytelen-kelletlen fogadják el, ami a nyelvi originalizmus (és a nyelvi konzervativizmus) erősségét mutatja.

1. ellenpélda

Nézzük meg először a Nyelvművelő kéziszótár „curry” szócikkét (NymKsz.² 2005: 92), melyben ezt olvassuk:

Az indiai fűszernek angol közvetítéssel elterjedt nevét nálunk többnyire [körri] alakban ejtik ki. Az eredetihez közelebb áll a [kar(r)i] ejtés, rövid á-val. Melléknévi származéka: *currys* (pl. csirke).

A második mondatnak semmi más értelme nincs, mint az, hogy szerzői ország-világ előtt hitet tegyenek a nyelvi originalizmus mellett. Gyakorlati szempontból nézve megállapításuk csak megzavarja a nyelvhasználót: akkor mégis másképp kellene a *curryt* ejtenie? Egy olyan magánhangzót várnak el tanácsadói ebben a meghonosodott szóban, amely nem is része a magyar fonémarendszernek? Ami pedig a szóbelseji mássalhangzót illeti, a nyelvművelők hozzáértésében hívő ember eltöprenghet: rövid *r*-rel vagy hosszúval ejtse inkább a *curryt*, hogy nyelvünk őrei elégedettek legyenek?

2. ellenpélda

Hasonlóképpen van jelen a nyelvi originalizmus a „löncs” szócikkben is (NymKsz.² 2005: 346), annak ellenére, hogy a *löncs* hangalakot a kézisótár szerzői elfogadják. (Nem is tehetnek másképp, hiszen a *löncs* a kodifikált írott nyelvi forma.)

Az eredetiben rövid *á*-val ejtett angol *lunch* 'délutánban tartott kisebb étkezés' főnév átvétele. Bár magyar nyelvbeli alakja pontatlan kiejtésen alapul, e hagyományos szóalakot már nem változtathatjuk meg. De helyettesíthetjük a magyar *villásreggeli*, esetleg a kissé régies *délebed* szóval.

A „pontatlan kiejtésre” való utalás nyelvi originalizmus, hiszen semmi sem indokolja, hogy a magyar nyelv beszélőinek egy másik nyelv beszélőit kellene követniük, amikor a nyelvükből egy-egy szót átvesznek. Az angol nyelv beszélőinek mindegy, milyen hangalakban használják a magyarok a tőlük átvett szót, a magyaroknak pedig az mindegy, hogy az angol beszélők hogyan ejtik. A magyar „megfelelőkre” való utalás nyilvánvalóan purista indítékú.

3. ellenpélda

A következő idézetben a szerzők a kodifikált formát nem is „pontatlan”, hanem egyenesen „hibás” ejtésűnek nevezik. A részlet a

Nyelvművelő kéziszótár „hossz” szócikkből (NymKsz.² 2005: 241) való:

Francia eredetű tőzsdei szakszó: 'emelkedő árfolyam, árfolyam-emelkedés'. Régóta magyarosan írjuk. Bár a hossz szóalak valójában hibás ejtést rögzít (az eredetiben: hausse [ossz]), el kell fogadnunk, mert így gyökerezett meg.

Bár nyelvi domeszticista (s ezzel együtt nyelvi konzervativista) alapon a *h*-s ejtémódot a nyelvművelők elfogadják, nyelvi originalizmusuk mégis egyértelműen kiviláglik abból, hogy a közhasználatú formát „valójában hibás” ejtésűnek mondják.

4. ellenpélda

Bár a *dopping* szó magyar kiejtése jelentősen eltér az eredeti angol kiejtéstől, a nyelvművelők nem az ahhoz hasonlóbb *dóping* formát támogatják, hanem a *doppingot*, melyet már írni is magyarosan kell. Az alábbi részlet a Nyelvművelő kéziszótár (NymKsz.² 2005: 111) „dopping, doppingol” szócikkből való:

Angol eredetű, elsősorban sportnyelvi jelentésű szavak. Eredetijükben csak egy *p* van (vö. angol *dope* 'ajzószer', igeként 'izgat, serkent'; *doping* 'felajzás, serkentés'), de ez a magyarban a két magánhangzó között szabályszerűen megnyúlt, ezért két *p*-vel írjuk és ejtjük. Az olykor hallható [dóping, dópingol] ejtés tudákos, nem ajánlható.

Az angoltól jelentősebben eltérő ejtémód elfogadásának alapja nyilván ez esetben is a mai (művelt) beszélők kiejtése, vagyis a nyelvi uzualizmus, ill. nyelvi elitizmus. Ezenkívül szerepet játszhat a nyelvi literizmus, ill. a nyelvi szkriptizmus is, mivel a szónak *dopping* a kodifikált írásmódja. A szerzők a *dopping* mellett a nyelvi szisztemizmus ideológiáját is bevetik: „szabályszerű” nyúlásról beszélnek. (Érdeemes észrevenni, hogy a nyúlás „szabályszerűsége” nem került elő főntebb a *puding* szó *pudding* változatának esetében, pedig ugyanarról a hangtani helyzetről van szó.)

5. ellenpélda

Mindkét vizsgált kiadvány felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a *sgraffito* szó helyesen két *f*-fel és egy *t*-vel írandó. Ugyanakkor a kézikönyv hallgatólagosan, a kéziszótár pedig nyíltan elfogadja a szó [zgrafittó] ejtését is. A kéziszótár „sgraffito” szócikkét idézzük (NymKsz.² 2005: 482):

Olasz eredetű művészeti szakszó: 'többféle színű vakolattal való faldíszítés'. Csak olaszosan írható, helyes kiejtése [zgrafittó] vagy hangértékátvétessel [zgrafittó].

A nyelvi originalizmus ideológiáját itt alighanem a nyelvi szisztemizmus, ill. a nyelvi naturizmus szorítja háttérbe. Erre a Nyelvművelő kézikönyvnek a következő kitételéből következtethetünk, amely a „sgraffito – sgrafitto” szócikkben olvasható (NyKk. II. 1985: 646):

Bár ez a hangeloszlás talán valóban természetesebb a magyar nyelvérzék számára (ugyanezért hallunk *Buonarotti-t* Michelangelo *Buonarroti* nevében), ragaszkodnunk kell a *sgraffito* szakkifejezés eredeti, helyes írásmódjához.

A szócikkből egyébként nem derül ki, hogy írásban írásban miért is kell a magyar embereknek az olasz beszélők kiejtési szokásaihoz ragaszkodniuk, hiszen számtalan idegen szót írunk magyarosan. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a szó elég erősen szaknyelvi jellegű, a szaknyelvek pedig jobban, ill. tovább szokták őrizni az idegenes írásmódot. Ezzel az állásponttal nincs is semmi probléma, de a tanács hitelesebb és könnyebben megjegyezhető volna, ha indoklás is tartozna hozzá.

Példa és ellenpélda ugyanabban a szócikkben

A „szuggerál és származékai” szócikkben (NymKsz.² 2005: 534) a Nyelvművelő kéziszótár szerzői a rövid *g*-s [szugerál] ejtést elfogadják, ha nem is lelkesen, viszont a *szuggesztíó* szónak [szuggeszció], vagyis *c*-s ejtését elutasítják, arra hivatkozva, hogy a latin eredetiben *szt* van.

A nyelvi originalizmus erejét itt is az mutatja, hogy a nyelvőrök nem tartják szükségesnek elmondani, miért is fontosabb a néhai latin nyelvű beszélők (nyugodjanak békében!) kiejtése, mint a ma élő hús-vér embereké.

Latin eredetű szócsalád. A *szuggerál* igének rövid *g*-vel való, [szugerál] ejtése erősen elterjedt, már nem tekinthető hibásnak. Helytelen viszont a *szuggesztíó* főnevet [szuggeszció]-nak ejteni (a latin eredetiben is [szt] hangkapcsolat van!).

A Nyelvművelő kézikönyv a *szuggesztíó* [szuggeszció] ejtését nemcsak helyteleníti, hanem tudálékosként bélyegzi meg (NyKk. II. 1985: 917):

A főnév *t*-jét helyes latin kiejtése alapján *t*-nek kell ejteni, tudálékoságon alapuló [szuggeszció] ejtése hibás.

Itt sem találunk magyarázatot arra, miért kell a helyes latin és a helyes magyar kiejtésnek egybeesnie, amikor vég nélkül lehetne sorolni azokat a jövevényszavakat és más eredetű idegen szavakat, melyekben ugyanekkora vagy még nagyobb eltérés van a „helyes” átadó nyelvi és a „helyes” magyar nyelvi forma közt, mégsem helyteleníti őket senki.

Összegzés

Példáinkból látszik, hogy a nyelvi originalizmus mint a nyelvi konzervativizmus egyik sajátos válfaja rendkívül erős nyelvi ideológia; mind nyelven belüli, mind nyelvközi viszonylatban számos példát találunk rá; ezek közül csak néhányat tudtunk idézni. A nyelvi originalizmus erősségét mutatja, hogy a nyelvi originalista érveléshez nem fűződik indoklás, vagyis a nyelvőrök magától értődőnek gondolják, hogy egy nyelvi forma eredeti vagy eredetibb hangalakja jobb, mint a később kialakult. A tárgyalt ideológia erőteljes érvényesülésére utal, hogy nemegyszer még az ellenpéldaként szereplő esetekben is jelen van a megfogalmazásban, annak ellenére, hogy a későbbi forma nagy elterjedtsége, ill. a korábbi forma erős stilisztikai jelöltsége miatt az újabb fejleményt tartják a nyelvőrök jobbnak.

HIVATKOZÁSOK

- Androutsopoulos, Jannis 2010. Ideologizing ethnolectal German. Johnson, Sally–Milani, Tommaso M. szerk., *Language Ideologies and Media Discourse*. London–New York: Continuum International Publishing Group.
- Bartsch, Renate 1985. The influence of language standardization on linguistic norms. *Studia Linguistica* 39/1, 23–50.
- Benő Attila–Lanstyák István 2017. Névideológiák Erdélyben. Vörös Ferenc szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Savaria University Press. 13–32.
- Bilásová, Boglárka 2015. *Nyelv és ideológia (Iskolai metanyelvi diskurzus szlovákiai magyar középiskolákban)*. Bratislava: FF UK. (Doktori disszertáció.)
- Bilász, Boglárka 2017. Jazyková ideológia a jazykové kompetencie v zrkadle empirického výskumu. Lanstyák, István–Múcsková, Gabriela–Tancer, Jozef szerk., *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského. 125–143.
- Bodó Csanád 2016. *Nyelvi ideológiák és különbségek*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Coupland, Nikolas 2010. Language, ideology, media and social change. *Swiss Papers in English Language and Literature* 24, 55–79.
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003. Research directions in the study of language standardization. Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim szerk., *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 455–469.
- Dolník, Juraj 2010a. *Teória spisovného jazyka, so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda.
- Dolník, Juraj 2010b. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Elsaß, Stephan–Maitz, Péter 2012. New Language Norm Authorities in Germany: Ideological Roots and Social Consequences. Busse, Ulrich–Schneider, Ralf–Schröder, Anne szerk., *Codification, Canons, and Curricula: Prescription and Description in Language and Literature*. Bielefeld: Aisthesis. 171–184.

- Elspaß, Stephan–Niehaus, Konstantin 2014. The standardization of a modern pluriareal language. Concepts and corpus designs for German and beyond. *Orð og tunga* 16, 47–67
- Gal, Susan 2006a. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14, 163–181.
- Gal, Susan 2006b. Linguistic Anthropology. Brown, Keith főszerk., *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 7. Oxford: Elsevier Publishers. (2. kiadás.) 171–185.
- Kroskrity, Paul V. 2000. Regimenting languages. Kroskrity, Paul V. szerk., *Regimes of Language*. Santa Fe: Santa Fe School of American Research Press. 1–34.
- King, Kendall A. 2000. Language ideologies and heritage language education. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 3/3, 167–184.
- Laihonen, Petteri 2004. A romániai bánági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László szerk., *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 81–97.
- Laihonen, Petteri 2006. Egy finnországi nyelvész reflexiói a Bánásgról. *Korunk* 17/1, 46–54.
- Laihonen, Petteri 2008. Language ideologies in interviews: A conversation analysis approach. *Journal of Sociolinguistics* 12/5, 668–693.
- Laihonen, Petteri 2009a. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Laihonen, Petteri 2009b. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánágban. Lanstyák István–Menyhárt József–Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 47–77.
- Laihonen, Petteri 2009c. Nyelvi ideológiák a romániai Bánágban. Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 321–329.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/1, 27–44.
- Lanstyák István 2010. A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia. Csernicskó István–Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann–Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Utazás a magyar nyelv körül*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 58–67.
- Lanstyák István 2011a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. Misad Katalin–Cseh Zoltán szerk., *Nova Posoniensia*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 13–57.

- Lanstyák István 2011b. Az elitizmus mint nyelvhelyességi ideológia. Kozmács István–Vančioné Kremmer Ildikó szerk., *A csitári hegyek alatt*. Nyitra: Arany A. László Társulás–Konstantin Filozófus Egylet, Közép-európai Tanulmányok Kara. 137–146.
- Lanstyák István 2012. A nyelvi dekorizmus és a hozzá kapcsolódó nyelvhelyességi ideológiák. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk., *Nova Posoniensia II*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egylet–Kalligram Kiadó. 13–29.
- Lanstyák István 2016. Nyelvi graficizmus. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk., *Ideológiák, identitások és önreprezentáció multikulturális térben*. Pozsony: Comenius Egylet. 7–29
- Lanstyák, István 2017a. Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár). Lanstyák, István–Múcsková, Gabriela–Tancer, Jozef ed., *Jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského. 251–307.
- Lanstyák István 2017b. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2018. május 28.)
- Lanstyák István 2018. *Nyelvelakítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kiadókutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda.
- Lippi-Green, Rosina 1994. Accent, standard language ideology, and discriminatory pretext in the courts. *Language in Society* 23/2, 163–198.
- Lippi-Green, Rosina 2004. Language ideology and language prejudice. Finegan, Edward–Rickford, John R. szerk., *Language in the USA: Themes for the twenty-first century*. Cambridge: Cambridge University Press. 289–304.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter szerk., *The Routledge Companion To Sociolinguistics*. London–New York: Routledge. 133–139.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London–New York: Routledge. (4rd edition.)
- Milroy, Lesley 2001. Britain and the United States: Two Nations Divided by the Same Language (and Different Language Ideologies). *Journal of Linguistic Anthropology* 10/1, 56–89.
- Maitz Péter 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. *Magyar Nyelv* 102/3, 307–322.
- NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós–Grétsy László főszerk., *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kézikötet*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)

- Sebők Szilárd 2016. *A metanyelvi diskurzusok alakító tényezői*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Doktori disszertáció.)
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelvelírás nyelvének leírására*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Starý, Zdeněk 1995. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- TESz. I–IV 1984. Benkő Loránd főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.

ZHRNUTIE

Vo svojom príspevku prezentujem ideológiu jazykového originalizmu, ktorý je jedným z podôb jazykového konzervativizmu. Mojimi zdrojmi sú dve maďarské príručky jazykovej správnosti, Nyelvművelő kézikönyv (Príručka jazykovej kultúry) a Nyelvművelő kézisztár (Príručný slovník jazykovej kultúry). Zaoberám sa otázkou, ako sa uplatňuje jazykový originalizmus v posúdení správnosti pôvodných („pôvodnejších“) a neskorších podôb slov, či už pôvodných, alebo prevzatých z iných jazykov.

NOVA POSONIENSIA VIII.

A pozsonyi magyar tanszék évkönyve
Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FiF UK

Szenczi Molnár Albert Egyesület
2018

Szerkesztette:

Misad Katalin és Csehy Zoltán

Redigoválti:

Katalin Misad a Zoltán Csehy

Lektorálta:

Németh Zoltán (Uniuersytet Warszawski, Warsawa)

Simon Szabolcs (Selye János Egyetem, Komárom)

Recenzenti:

Zoltán Németh (Uniuersytet Warszawski, Warsawa)

Szabolcs Simon (Univerzita J. Selyeho, Komárno)

Kiadja a Szenczi Molnár Albert Egyesület.

Vydáva Združenie A. Molnára Szenciho

A megjelenést a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Vychádza s podporou Fondu Gábora Bethlena.

NOVA POSONIENSIA

Yearbook of Hungarian Studies (Department of Hungarian Language and Literature, Comenius University, Faculty of Arts, Bratislava)

@ Authors, 2018

ISBN 978-80-971983-6-7

EAN 9788097198367

Lectori salutem!

Immár nyolcadik alkalommal jelenik meg a pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Külön örömünkre szolgál, hogy a gyűjtemény címéhez méltón ismét pozsonyi újdonságokról, hírekről tudósíthatunk. Az évkönyv elsődleges célja nem változott: továbbra is igyekszik dokumentálni a tanszéken zajló tudományos, művészeti és pedagógiai tevékenységet, hogy felmutassa annak legjobb eredményeit.

Helyzetünkből adódóan kiemelt figyelemmel kísérjük és támogatjuk a szlovákiai magyarság sorsával kapcsolatos kutatásokat, a szlovák-magyar kapcsolatok és kölcsönhatások vizsgálatát, de mindezt az egyetemes tudomány hitével, szakmai szigorával és gazdag eszköztárával tesszük. Tanszékünk négy oktatási programja (magyar szakos tanárképzés, tolmácsolás, finn nyelvi és irodalmi képzés, szerkesztői és kiadói munkálatok) a tudományterületek széles skáláját vonultatja fel, s épp ez a sokszínűség hat ösztönzőleg arra a csapatmunkára, melynek eredményei remélhetőleg folyamatos igényességgel mutatkoznak majd meg a jövőben is. A team-munka sikerét bizonyítja a tanszékünkön zajló, 1/0272/17. számú *Preklad, kultúrna hybridita a plurilingvizmus v kontexte maďarskej literárnej vedy a lingvistiky* (Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvészet kontextusában) című Vega-projekt, melynek részeredményei már ebben az évkönyvben is olvashatók.

A tanszék legújabb évkönyve nem pusztán az oktatók műhelyéből kikerült tudományos dolgozatokat szándékozik felsorakoztatni, de helyet kapnak benne a doktoranduszok legjobb munkái is.

Lectori salutem!

Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry UK v Bratislave vychádza už ôsmykrát. Je pre nás potešením, že verní odkazu názvu ročenky Vás môžeme opakovane informovať o novinkách týkajúcich sa našej vedeckej dielne. Primárnym cieľom zborníka je aj naďalej dokumentovať vedeckú, umeleckú a pedagogickú činnosť pracovníkov katedry a predstaviť najefektívnejšie výsledky našej práce. Vychádzajúc z nášho postavenia pozorne sledujeme tak prieskumy týkajúce sa osudu Maďarov na Slovensku ako aj výskumy v oblasti slovensko-maďarských vzťahov a vzájomných vplyvov, pričom naša vedecká činnosť je založená výlučne na odbornej spôsobilosti a viere v univerzálnu vedu. Všetky štyri študijné programy (učiteľstvo akademických predmetov, prekladateľstvo a tlmočníctvo, fínsky jazyk a kultúra, editorstvo a vydavateľské práce) zabezpečené našou katedrou demonštrujú širokú škálu multidisciplinárnych vedeckých a odborných tém. Táto mnohofarebnosť vyžaduje aktívnu teamovú prácu a samozrejme efektívne a dôveryhodné výsledky. Jedným z dôkazov úspešnej komunikácie spolupracovníkov katedry je aj trojročný vedecký projekt (VEGA č. 1/0272/17) pod názvom *Preklad, kultúrna hybridita a plurilingvizmus v kontexte maďarskej literárnej vedy a lingvistiky*, ktorého čiastkové výsledky sú taktiež prezentované v tomto zborníku. Štvrté číslo ročenky teda v prvom rade predstavuje vedeckú činnosť pracovníkov katedry, ale svoje miesto v nej našli aj najlepšie práce našich interných doktorandov.

TARTALOM

<i>Lectori salutem!</i>	5
I.	
Lanstyák István: <i>Nyelvi originalizmus a szavak hangalakjának nyelvhelyességi megítélésében</i>	7
Misad Katalin: <i>A szlovákiai magyar jogi-közigazgatási nyelvhasználat sajátosságai</i>	35
Sebők Szilárd: <i>Nyelvleírás és nyelvfogalom</i>	52
Szépe Judit: <i>Nyelvbtlás-típológiák</i>	75
Németh Szilvási Andrea: <i>Néhány nehézséget okozó nyelvtani részterület a magyart idegen, illetve másodnyelvként tanuló szlovák anyanyelvűek nyelvhasználatában</i>	109
Takács Henrietta: <i>Hivatali nyelvhasználat Somorján egy kérdőíves felmérés tükrében</i>	131
Simon Boglárka: <i>Sándor János Tóth: Aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej morfosyntaxe, Univerzita J. Selyeho–Selye János Egyetem, Komárno, 2017. (recenzió)</i>	156

II.

Polgár Anikó: <i>Chaliris és a Múzsák. Kíséret Gyöngyösi István Új életre hozott Charicliájának allegorikus értelmezésére</i>	160
Csehy Zoltán: <i>Egyek és ezeregyek (A szonettől írt szonettek metapoétikus aspektusairól)</i>	176
Czucz Enikő: <i>A kollektív emlékezet szerepe Nádas Péter Világító részletek című memoárjában</i>	196
Gergely Vörös: <i>Some notes on John Bunyan's authorship of the Second Part of The Pilgrim's Progress</i>	210
Zuzana Drábeková: <i>Áillohaš - básnik vetra a slnka</i>	223
Anikó Dušíková: <i>Maďarón, Don Quijote a Kocúrkovo</i>	243
A kötet szerzői	258